

UDK 81'373.6
811.163.42'373.45:811.13
Izvorni znanstveni članak
Primljen 22.04. 2016.
Prihvaćen za tisak 29.03. 2017.

Irena Marković
Sveučilište u Zadru

Motivacije jezičnih promjena: vitalnost paretimologije i ostale varijacije u nestandardnom govoru

U radu se istražuje fenomen paretimologije u odnosu na ostale čimbenike koji dovode do jezičnih promjena. Iz određenog broja primjera govora jadranske obale najveći dio bit će romanske posuđenice. Budući da jezični standard po pravilu izbjegava regionalizme, vidjet ćemo kakva je razlika kod varijacija u jezičnom standardu nasuprot dijalektalnim idiomima te što razlikuje paretimologiju od ostalih varijacija u jeziku. Pronalazeći motivacije i čimbenike koji mogu dovesti do jezičnih promjena, pokušavamo objasniti vrlo tanku liniju koja teoretski odvaja paretimologiju od ostalih srodnih čimbenika križanja ili hibridnih izvedenica.

Ključne riječi: paretimologija; jezične promjene; motivacija; nestandardni govor; romanizmi.

1. Uvod

U svim jezicima svijeta određen broj riječi koje su dio standardnog jezika zapravo su rezultat pučke etimologije.¹ Tako u hrvatskom jeziku od germanskih posuđenica nalazimo *vešmašina* < njem. *waschmaschine* 'peremašina' u kojem je *wash* prema pučkoj etimologiji i semantičkoj sličnosti zamijenjen sa starijom posuđenicom *veš* 'rublje'; *lumpovati* 'glasno pjevajući i galameći, osobito u kakvoj krčmi, uživati u alkoholu' < njem. *lump* 'klošar, odrpanac, propalica' + *lupati* (semantički); *bunt* 'pobuna, urota' < njem. *bund* 'savez' > arh. hrv. *punta* + *buna* (Talanga 2002: 196–200). No, u razgovornom jeziku takvi pomaci još su učestaliji (usp. *podpazduh*,

¹ U radu se koriste oba termina: *paretimologija* i *pučka etimologija*.

mladež, buldožder). Postojanje pučkih etimologija ne iznenađuje jer se jezik stalno mijenja kako u vremenu tako i u prostoru (vertikalno i horizontalno) te određene promjene postaju pravilo za široku publiku pa se samim time mogu formalizirati i potvrditi naravno preko raznih institucija i tako ući u hrvatski standardni jezik. No, ako pogledamo jezične varijacije dobivene pučkim etimologijama, njihova zastupljenost u standardnom jeziku i u dijalektu izrazito je nesrazmjerna.

Ovim radom pokušavamo istražiti što se događa danas s pučkom etimologijom, jednom od rubnih sila u jeziku koja dovodi do *language change* promjena u jeziku, odnosno u govoru. Je li ona jednako prisutna u sinkroniji kao i u dijakroniji te u kojem se pravcu zapravo kreće? Koliko standardizacija i institucionalizacija jezika utječe na njezinu vitalnost te preuzimaju li neki drugi jezični fenomeni njezinu ulogu u promjenama u jeziku? Budući da jezični standard po pravilu zapravo izbjegava regionalizme, vidjet ćemo kakva je razlika kod varijacija u jezičnom standardu nasuprot dijalektalnim idiomima. Što razlikuje pučku etimologiju od ostalih varijacija u jeziku i koje su njihove motivacije, odnosno kako one nastaju? Budući da se obrađuju govori jadranske obale, većina primjera bit će romanske posuđenice. Vrijednost ovoga rada poglavito je u tome što iako se neki jezični fenomeni često bilježe i analiziraju, varijeteti varijeteta (osim u etimološkim rječnicima) žive i umiru zajedno sa svojim govornicima. I Talanga (2002: 199) navodi da produkti pučke etimologije za međuljudsku komunikaciju mogu imati zbunjujući, pa ponekad čak i učinak zablude.

Stoga standardni jezici najčešće ignoriraju, a ponekad i progone riječi nastale pučkom etimologijom. Zbog svoje počesto humoristične igre riječi koja nastaje spontano, ponekad i nesvjesno, pučka je etimologija važan i frekventan segment govornoga jezika, dok je u pisanome jeziku mnogo rjeđa pojava, osobito u pisanom jeziku obrazovanih ljudi.

2. Metodologija i izvori

Kao polazište za izabrani korpus romanizama, primjere i njihove (pučke) etimologije navodimo nezaobilazne Vinjine *Jadranske etimologije* te Skokov *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Većinu leksema standardnog jezika izvodimo s *Hrvatskog jezičnog portala*, dok se za varijacije, odnosno dijalektalizme ili regionalizme, osim Vinjinih i Skokovih priloga koristimo i Filipijevim i Buršić-Giudicinim *Istriotskim lingvističkim atlasom* te vlastitim korpusom prikupljenim na

području Zadra i okolice.² Povremeno se, u svrhu donošenja potvrda, koristimo i vrlo praktičnim *Istarskim rječnikom*.

Što se teorijske podloge tiče, svakako valja napomenuti da pokušavamo povezati koncepte teorije jezika u kontaktu (Weinreich, Filipović, Sočanac, Vinja, Talanga), sociolingvističke ili varijacijske lingvistike, donosno teorije jezičnih promjena (Weinreich, Croft, Labov, Milroy i Milroy), kao i tradicionalne, odnosno formalne pojmove dijakronijske lingvistike (Skok, Vinja) za razjašnjavanje određenih nejasno definiranih termina ili pak promjena na svim razinama jezika. Što se tiče varijacijske sociolingvistike, ona je najčešće prisutna u okvirima urbanog govora te sociološke stratifikacije u govoru, napominjući da se u hrvatskom jeziku kao disciplina vrlo često bavi stavovima govornika. Tradicionalni etimološki rječnici navode veliki broj varijacija, i to najčešće u ruralnim područjima, te su usmjereni na njihova formalna i semantička obilježja, dok se kod jezika u kontaktu i teoriji jezičnih promjena susrećemo pretežno s klasificiranim poljima, kako fonetike, morfologije tako i semantike. U ovom radu koristili smo se metodama koje koriste sva tri polja te ih pokušali povezati jer je paretimologija često produkt naslanjanja kako na formu tako i na značenje i kako na već postojeće lekseme tako i na neologizme i posuđenice. A njezino je nastajanje jednako važno kao bilo koja inovacija u jezičnim promjenama. Stoga se prvobitno objašnjava koncept pučkih etimologija i ostalih jezičnih promjena na svim razinama te koje vrste varijacija u jeziku poznajemo. Zatim pokušavamo naći mjesto pučkih etimologija u dinamici jezičnih promjena. Budući da klasifikacija pučkih etimologija iz našeg analiziranog korpusa nije posve jasna, dolazeći često u dodir i križajući se s ostalim jezičnim promjenama, pokušali smo preko čimbenika i samih uzroka jezičnih promjena objasniti njezinu specifičnu motivaciju (koja može varirati na skali od nesvjesne pogreške pa sve do svjesne jezične igre).

3. Pučka etimologija i teorija jezičnih promjena

3.1. Pučka etimologija

Pučka etimologija (paretimologija ili narodna etimologija) je fenomen prisutan u svim jezicima svijeta i može se smatrati jezičnom univerzalijom (zapravo prvenstveno govornom univerzalijom). Na talijanskom jeziku naziv je *etimologia popo-*

² Romanizmi prikupljeni za doktorsku disertaciju *Usporedba Pellisove istočno-jadranske građe za ALI sa suvremenim mletacizmima u zadarskom govoru* iz 2011., koji još nisu bili objavljeni.

lare, njemački jezik rabi naziv *Volksetymologie*, engleski *popular etymology*, a francuski *étymologie populaire*.³

Prema Talangi (2002: 199), pučku etimologiju moglo bi se definirati kao više ili manje spontanu ili slučajnu oblikovnu preobrazbu neke strane ili zastarjele domaće riječi, ponekad i samo dijela riječi, čije izvorno značenje narod ne razumije, tako da je glasovno, a na taj način i sadržajno, približi nekoj domaćoj ili bolje poznatoj riječi.

Vidjet ćemo kasnije u radu kako takvu definiciju s karakteristikom 'čije izvorno značenje narod ne razumije' ne možemo smatrati potpunom ili iscrpnom jer postoje određeni leksemi nastali recimo naslanjanima upravo riječi čije je izvorno značenje bilo dobro poznato. To se primjerice događa u slučaju *jastog + rarog > jastrog* (Skok: 760). To dokazuje i primjer bilingvizma jer fenomen pučkih etimologija nastaje kako u jednojezičnim tako i u dvojezičnim zajednicama. Tako ako odvojimo regionalni leksik dijalekata od standardnog leksika, možemo sa sigurnošću reći da su priobalni dijalektalni govornici bili visokobilingvalni te da je u nekim slučajevima teško govoriti o pučkim etimologijama ovakvog tipa na nesvjesnoj razini. Kao što smo već imali mogućnost vidjeti iz nekih naših primjera, bit će teško u nekim slučajevima odvojiti pučku etimologiju od pukih križanja riječi ili pak nekih izvedenih hibridnih oblika (npr. *ribon < arbun + riba*; *muškardin < muscardin + muško*), upravo zato što mi možemo vidjeti finalni produkt određenih jezičnih promjena i jezično ih donekle objasniti (ali trenutnu svijest govornika o poznavanju ili nepoznavanju nekog termina teško možemo znanstveno objasniti – jer ulazimo u područja psihološkog, afektivnog, kreativnog ili nekog drugog kognitivnog procesa koji se već dogodio).

No, ako uzmemo definiciju paretimologije Giorgia Raimonda Cardone (1988), kao procesa pomoću kojeg se jedna riječ tumači na osnovi sličnosti oblika ili značenja s drugom riječju, odstupajući tako od forme ili značenja, onda je problematika oko transparentnosti značenja manje upitna. Tada bi zapravo primjer *jastrog* bio paretimološki neupitan.

Kao što Talanga (2002: 199) jasno navodi, pučka etimologija izlazi iz okvira posuđenica: „Dakako da je pučka etimologija kao fenomen vrlo česta u međujezičnim

³ Postoje neslaganja među znanstvenicima oko samog naziva, odnosno motivacije za naziv *narodna etimologija*, *pučka etimologija* ili *paretimologija*. Prema tradicionalnom objašnjenju, riječi koje nemaju transparentnu etimologiju puk krivo naslanja na neke već poznate riječi, no kasnije je postalo jasno da su česta kriva tumačenja nekih etimologija došla upravo od učenih individua. Mi ćemo se držati i jednog i drugog termina, jer su i jedan i drugi na kraju krajeva prisutni u literaturi.

posudbama, ali je njezino djelovanje jednako tako moguće i u okviru domaćega jezičnog blaga.“ Zanimljivo je da se kod teorije jezika u kontaktu ili jezičnih dodira pri stvaranju neologizama uvijek govori o posuđenicama iz drugih jezika koje se adaptiraju ili ne u jeziku primatelju. No često smo svjedoci da se nove riječi mogu pojaviti u standardnom jeziku, i to često kao kalk ili prevedenica iz nekog drugog jezika, ali zapravo u svakodnevnom govoru i komunikaciji govornika raznih dijalekata ta riječ zapravo postaje posuđenica iz standardnog jezika u jeziku (idiomu, dijalektu) primatelju te kao takva isto tako postaje podložna promjenama kod govornika. Tako Europska komisija postaje > *komesija* (KZO), *sirena* > *svirena* (KZO), *pilates* > *pelates* (KZO) ili pak *nemojte se udvostručavati* (za *ustručavati*) (KZO).⁴

3.2. Ostale jezične promjene

Prije samog pregleda mogućih jezičnih promjena, potrebno je pozabaviti se teorijskim ograničenjem definicije jezične promjene. Prema većini sociolingvista i historijskih sociolingvista (cit. Hickley 2012: 4)

Change begins with variation in the speech of speakers, ultimately of individual speakers. But continuously occurring variation in speech only leads to established instances of change in some cases and it is communities (or sub-communities) who carry it forward. So change must reach a certain threshold to become established.

Dakle, individualna varijacija/inovacija koja se kasnije nije uspjela propagirati u zajednici, grupi ili društvu ne može se smatrati jezičnom promjenom. Iz naše perspektive proučavanja govora na jadranskoj obali granica zajednica može biti i samo jedan lokalitet, iako su i same pojave inovacija, pa bile one prisutne kod samo jednog govornika, jednako zanimljive za proučavanje jezičnih promjena, odnosno njezinih izvora.

Kao što smo i prije naveli, uzroci jezičnih promjena ne moraju uvijek biti povezani s posuđivanjem iz drugog jezika i zapravo fonološke i morfosintaktičke te semantičke promjene postoje i kao procesi odvojeni od posuđivanja. Stoga je jasno

⁴ Za pretpostaviti je da će sve nove posuđenice ili neologizmi prisutni u standardu (npr. frekventne i napučene riječi) koji su jednom kratkom vremenu počeli bombardirati poprilično neinformiranu javnost registrom jednog specijaliziranog semantičkog polja (npr. registar ekonomije, politike, europskih integracija, kompjuterske tehnologije, bankarstva) biti plodno polje za neke nove semantičke i glasovne interpretacije od strane govornika. Zanimljivo bi bilo napraviti jedno istraživanje starije i mlađe generacije koje bi pokazalo varijabilnost izgovora novih oblika ili posuđenica.

da postoje unutarjezični i izvanjezični uzroci, no vidjet ćemo iz primjera da njihove granice zapravo nisu toliko jasne.⁵

3.2.1. Promjene na razini forme

Artikulacijsko pojednostavljivanje, koje se u povijesnoj lingvistici svrstava u unutarjezične čimbenike, zapravo može biti motivirano i izvanjezičnim čimbenicima. Primjerice, vokalna redukcija *i* (česta u Dalmatinskoj zagori)⁶ u međusuglasničkom položaju zadarskog, ali i većim dijelom dalmatinskog zaleđa (u osnovi novoštokavski govori) *ponositi se* > *ponos'ti se*, *donositi* > *donos'ti*, ne mora biti puki izraz artikulacijskog pojednostavljivanja jer je izgovor dvaju suglasnika zapravo teži bez definiranog vokala. Stoga je njegova sinkopa zapravo motivirana nekim izvanjezičnim faktorima (možda sociopsihološke prirode: konvergencija ili divergencija sa zajednicom, analogija s nekim drugim modelom).⁷

Takve su promjene zapravo unutarjezične kada se kod posuđivanja neke nove riječi fonoadaptacijom ili morfoadaptacijom (asimilacijom ili analogijom) dolazi do fonetičke ili morfološke promjene prema modelu jezika primatelja, npr. *falire* > *falliti*, *dzero* > *zero*. Dakle, na fonetičkoj i morfološkoj razini primarna motivacija promjena ne mora uvijek biti unutarjezična, već može biti i izvanjezična. U svakom slučaju teško je objasniti sve moguće fonetičke i morfološke varijacije koje pronalazimo unutar jednog leksema, a mogu se razlikovati horizontalno (dakle geografski od sela do sela, regije do regije) ili vertikalno (od jednog do drugog govornika istog punkta ili čak dvije varijacije unutar istog govornika (*kolana* vs. *kolajna*, *džigerica* vs. *žigerica* (KZO)). Kroz mnogobrojne primjere nalazimo već standardizirane fonetičke sile koje daju razne varijacije asimilacije i disimilacije *kotula* > *kotola* > *kutula* (ILA: 240), *pantagana*, *pantigana*, *pantegana* (ILA: 263), *pomidor*, *pamidor*, *pomedor*, *pamador* (Skok: 700, ILA), sinkopi *fermentun* > *frmentun* (Skok: 526), metateze *ragatalo*, *ragatač*, *ratakač* (KZO), *pirun* > *pinjur* (KZO), *le-roj*, *reloj* (KZO), epenteze *bračulet* > *brančulet*, *kolana* > *kolajna* (KZO), prosteze *jastog* < *astige*, *jarbol* < *arbor*. Unutar jezičnog repertoara hrvatskih dijalekata tak-

⁵ Izuzetno je velika količina radova prisutna u zadnjih pola stoljeća koja se bavi principima, čimbenicima ili uzrocima jezičnih promjena. No, u novijim se radovima inzistira upravo na neodvojivosti većine unutarjezičnih i izvanjezičnih čimbenika (Hickey 2012: 401–421). Više o jezičnim utjecajima i promjenama vidi Marković (2013).

⁶ Lisac (2008: 107).

⁷ Za neku vrstu divergencije od čakavskih govornika nije potrebno reducirati glas *i* jer se njihove (iste riječi) zapravo razlikuju po prozodiji, odnosno mjestu naglaska čak. *donositi* vs. nštok. *donòsiti*, *dònositi*.

vih primjera zapravo ima neizmjereno mnogo, dok je standard, iako neimun na takve varijetete, podložan mnogo većem filtriranju i kristalizaciji pa je stoga takvih primjera puno manje.

Do izuzetno velikih pomaka na razini forme dolazi prvenstveno kod kalkiranja (u tolikoj mjeri da jedan semantički isti/sličan pojam zapravo prebacujemo u potpuno drugi jezični oblik od jezika davatelja, odnosno prevodimo), gdje značenje riječi može ostati isto, dok se formalna razina riječi potpuno mijenja uzimajući već postojeći oblik jezika primatelja, primjerice *svetolina* < (*santo*)*lina* (EPCA I: 68).

Jednako tako veliku formalnu preobrazbu mogu doživjeti riječi/posuđenice koje su pod utjecajem pučke etimologije (odnosno neke slične riječi po zvučnosti – koje mogu, a ne moraju biti naslonjene na njezino značenje⁸) doživjele preinake na razini fonomorfematike. Primjerice *gujoć* < *guj* + *glavoć* (JE I: 92), *zvonjarin* < *zveljarin* + *zvoniti* (JE III: 232).

3.2.2. Leksičke varijacije

Jedna od izričitih varijacija u jeziku obuhvaća izoglose potpuno različitog leksika (često romanskog podrijetla) pa oni pojmovi koji se u standardu u konačnici kristaliziraju kao jedna ili dvije riječi (često sinonimi) u dijalektima i lokalnim govorima rezultiraju kao potpuno različite leksičke varijacije na vrlo malom geografskom prostoru. Na jadranskoj obali često su to romanske varijacije od sjevera prema jugu: *dinja* = *milun/melun/melon*, *baćir* (Od Istre do Zadra), *cata* (Šibenik/Split), *pipun* (Južno od Splita) ili *lubenica* = *angurija*, *četrun/čitrun/četrun*, *dinja*, *bostan*) itd.⁹ Iz priloženog (IR) želimo predočiti koliko je formalno jezična razina varijacije dijalekata na jednom vrlo malom geografskom prostoru raznolika te koliko je usporodnost sa standardnim varijacijama kvantitativno u osnovi skoro nemoguća.

⁸ Vinja (EPCA 1985: 3-4) objašnjava uzroke takvih promjena kao rezultat kontakata dvojezičnih (na obali i u gradovima) i jednojezičnih govornika (u zaleđu ili unutrašnjosti otoka), gdje dvojezični govornici mogu transparentno objasniti značenje posuđene riječi, dok jednojezični govornici naslanjaju novi preuzeti oblik na neku već postojeću ili formalno sličnu riječ, upravo zato jer nemaju uvid u etimologiju značenja riječi.

⁹ Vidi i Spicijarić Paškvan 2015.

valjak za tijesto¹⁰

Jugozapad- na Istra	Labinština	Liburnija	Žminjština i Pazinština	Sjeverozapadna Istra	Buzeština Ćićarija	Istromletački
lazanjar						
patljunača						
kroštuler				valar		mescola
valjuga	pakljunaca	takalo	patljunaca	lazanjar	pakinor	lasagnol
rodulo	pakljun	lazajna	pakljunača	polentor	pakljunar	rodolo de la
takarač	lazanjor	palica	pakljun	rodolo		pastu
roduja za tisto						

3.2.3. Semantika

Što se tiče semantike, promjene na polju značenja najčešće se pojavljuju unutar posuđivanja. Kada se neka posuđenica infiltrira u jeziku/dijalektu primatelju, osim formalnih (morfoloških i fonoloških) promjena većina posuđenica pretrpi manje ili veće semantičke preinake, kako od minimalne do maksimalne razine sužavanja ili proširivanja značenja tako i do potpuno novog značenja naspram jezika davatelja. Takvih je primjera zaista mnogo i neke je vrlo lako pratiti kao npr. *lazanja* 'vrsta tjestenine' (JE II: 131) ima prošireno značenje 'čakula, priča, laž' u nekim dijelovima Istre i u Poljicima, a jasno je da je nastala naslanjanjem na značenje riječi *lazzanjar* 'razvlačiti tijesto', pa zatim 'osoba koja rasteže ili okoliša', odnosno 'navija na slatko govorenje, podilazi', na završnu motivaciju 'osoba koja govori laži', da bi sama 'laž' postala *lazanja*. Ili na primjer *manistra* (JE II: 168), koja na cijeloj dalmatinskoj obali ima značenje 'tjestenina', iako je njezino prvobitno značenje od ven. *manestra*, tal. *minestra* (Boe: 393) 'gusta juha od bilo čega, pa i s tjesteninom'. S time da je vjerojatno prvi pomak bilo sužavanje značenja na 'gustu juhu samo s tjesteninom', pa zatim 'tjestenina za juhu', da bi na kraju dobila potpuno novo značenje samo 'tjestenina'. I tako u Istri još uvijek imamo prvobitno značenje 'gusta juha', dok u Dalmaciji nalazimo samo značenje 'tjestenina'.¹¹ No primjeri pomaka značenja nisu uvijek transparentni pa je tako skoro nemoguće objasniti zašto je prvobitno *astuto*, 'lukavo, prefrigano' u većini mjesta na obali, u Žrnovu dobilo značenje 'pažljiv' (EPCA I: 65), zatim *ofrit* koji na Korčuli zadržava prvobitno značenje 'ponuditi', u Smokovici prebacuje značenje na 'odbrusiti, spremno odgovoriti'

¹⁰ Uzeto sa stranica Istarskog Rječnika.

¹¹ Za teoriju semantičkih pomaka (proširenja/sužavanja polja i broja značenja kod romanskih posuđenica) vidi Sočanac (2004).

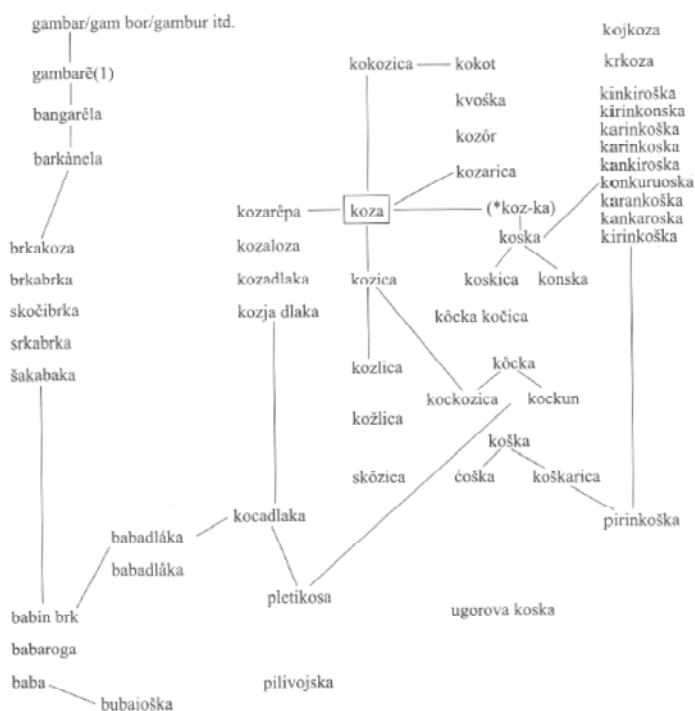

(EPCA I: 65) ili pak *avertit* 'upozoriti' < ven. *avertir* 'avvisare' u komičkom govoru znači *avertit* 'paziti, pokloniti pažnju' (EPCA I: 65).

Iz Filipovića (1986: 159) kategorizacija semantičkih promjena može se prema elementima tradicionalne analitičke definicije značenja koja se osniva na odnosu između simbola (imena) i značenja podijeliti u dvije skupine: a) one bazirane na vezi između značenja; b) one bazirane na vezi između oblika. Toj se kategorizaciji može dodati i podjela asocijacija na a) asocijaciju po sličnosti i b) asocijaciju po povezanosti. Ako se spoje te dvije podjele, razlikuju se četiri osnovna tipa semantičkih promjena: 1. *metafora* – sličnost po značenju; 2. *metonimija* – povezanost po značenju; 3. *pučka etimologija* – sličnost po obliku; 4. *elipsa* – povezanost po obliku.

No prema našem mišljenju, kao i prema Talanginoj¹² (2002: 212) podjeli pučke etimologije, teško se složiti da je pučka etimologija definirana jedino naslanjanjem jedne riječi na njezin oblik. Takvi slučajevi jesu mogući, kao što je to i prethodno spomenuto prema Vinjinu objašnjenju kod jednojezičnih govornika koji ne poznaju etimologiju preuzete riječi. No često se događa da je poznavanje značenja riječi na koju se preuzeta riječ naslanja upravo odgovorno za modificiranje novog preuzetog oblika. Primjerice, već spomenuti *zvonjarin* < *zveljarin* + *zvoniti* (JE III: 232) ili pak *mustafi* < *mustači* + *bafi*. No tu dolazimo i do jedne nedoumice, dakle je su li hibridne tvorevine, kod kojih se riječ naslanja samo na značenje druge riječi, ali ne i na oblik, zapravo povezane s pučkom etimologijom? Na primjer, *dinja* 'dinja' koja u Splitu dobiva značenje 'lubenica' prema sličnosti (ne glasovnoj, već značenjskoj), ili *manistra* 'gusta juha' koja dobiva značenje 'tjestenina'. Za utjecaje kako semantičkih motivacija tako i glasovnog/formalnog naslanjanja na kompleksnost jezičnih promjena možemo samo kao primjer uzeti Vinjinu (JE III: 41) shemu varijanti riječi *gamber* da bi se suočili s toliko mogućnosti razjašnjavanja određenih varijeteta:

¹² Glasovno naslanjanje posuđenice na neku hrvatsku riječ ili na dio riječi ne uzrokuje samo različite glasovne adaptacije i promjene nego jednako tako uzrokuje i promjene različitog intenziteta na semantičkoj razini. Formalno-jezična razina se dakle u pučkoj etimologiji ne može gledati izolirano od semantičke razine ni obrnuto jer zajedno čine jednu cjelinu. S druge strane, jačina ili intenzitet formalnojezične preobrazbe nekog oblika pogođenog pučkom etimologijom nije pokazatelj pomaka i preinaka na semantičkoj razini. Dakle, iako formalnojezična i semantička razina čine jednu cjelinu, ne postoji nikakav proporcionalni odnos između tih razina u smislu što veća formalna preobrazba, to veći pomak na semantičkoj razini.

Slika 1: Vinjina shema varijanti riječi *gamber*

Uz svaku od tih promjena, od formalnojezičnih do semantičkih, najveći stupanj promjene ili rezultirane varijacije u odnosu na osnovu nalazimo u hibridnim izvedenicama koje dakako mogu biti fonološke, morfosintaktičke, leksičko-semantičke prirode, kao npr. *lajona*, *minćun*, *zvonjarin*, *gratakaž* itd., a često se i u pravilu događa da su upravo paretimološki pomaci zapravo hibridne izvedenice.

3.3. Gdje smještamo pučku etimologiju u dinamici jezičnih promjena

Zapravo, prema Filipovićevoj (1986) teoriji jezika u kontaktu pučka etimologija zaslužna je samo za semantičke pomake riječi koje se baziraju na sličnosti po obliku, dok se ne navodi i često naslanjanje tog novog oblika na semantičku asocijaciju s dobivenom riječi. No, polazeći od Talangine analize,¹³ a vidljivo i iz našeg korpu-

¹³ Iz Talangina zaključka (2002: 211-213) možemo izvesti, odnosno donekle citirati sljedeću podjelu: Moguće je razlikovati tri vrste intenziteta glasovnog naslanjanja, koji se formalno manifestiraju kao homofonije. Prvu vrst bi se moglo nazvati iznuđena homofonija riječi i oblika opterećenih pučkom etimologijom koji doživljavaju vrlo složene i teško objašnjive glasovne preinake. Druga vrst

sa, možemo zaključiti da su semantička i formalna naslanjanja izvornih leksema na druge riječi, kao produkt pučkih etimologija, često nerazdvojiva, iako neproporcionalna u pravilu. Tako na primjer imamo *jastrog* (Skok: 760) koji se naslanja i na formu (u manjoj mjeri) < *jastog* + *rarog*, i na značenje 'rak' i 'rak' (u puno većoj mjeri). Ili pak na suprotnoj skali *barbaluiđa* (EPCA I: 59) koja se naslanja na formu (u velikoj mjeri) *erbaluiđa* + *barba*, ali ne i na značenje 'vrsta trave' + 'muška starija osoba'.

Zapravo, je li promjena prouzrokovana pučkom etimologijom primarno formalna ili semantička može ovisiti o različitoj polazišnoj točki (gledišta), to jest promatrala li se posuđenica iz izvornog jezika (koja donekle mijenja ili oblik ili značenje ili jedno i drugo) ili gledajući riječ na koju se izvorna riječ naslanja (koja isto tako može na isti način mijenjati oblik i/ili značenje).

Iz svega gore navedenog možemo izdvojiti: **1. Jasne paretimologije** i **2. Upitne paretimologije**.

3.3.1. *Jasne paretimologije*

Ako želimo biti donekle sigurni u klasifikaciju varijable prouzrokovane pučkom etimologijom prema tradicionalnom shvaćanju, morali bi zapravo biti sigurni da je kod govornika zadovoljen kriterij nepoznavanja, netransparentnosti značenja u etimologiji polaznog leksema. A takav kriterij možemo donekle u ograničenoj mjeri utvrditi jedino polazeći od Vinjina objašnjenja da se paretimologije pojavljuju kada jedan monolingvalni govornik preuzima novu riječ (koja mu nije poznata te nema

glasovnoga naslanjanja obuhvaća one riječi i oblike opterećene pučkom etimologijom, čiji je nastanak lako objašnjiv prema pravilima glasovne prilagodbe, a nastali su manje ili više slučajnom glasovnom podudarnošću s nekom hrvatskom riječju. Treća vrsta glasovnoga naslanjanja obuhvaća one riječi i oblike opterećene pučkom etimologijom koje pokazuju tek neznatne glasovne promjene u odnosu na riječi izvornoga jezika ili su od samoga početka bile istozvučne s nekom hrvatskom riječju ili s dijelom neke riječi.

Moguće je i na semantičkoj razini razlikovati tri vrste ili možda preciznije tri stupnja semantičkog naslanjanja ili aficiranja. One semantički najснаžnije aficirane posuđenice imaju proporcionalno i najveći pomak u značenju u odnosu na svoje izvorne ekvivalente. Sljedeći tip je dvosmjerno semantičko naslanjanje i ima za posljedicu dvojaku semantičku interpretaciju, jednu koja polazi od jezika-davatelja i drugu koja polazi od jezika-primatelja. U trećoj grupi semantičkog, može se reći teško primjetnog ili prikrivenog, naslanjanja ili aficiranja pokazuju neki oblici čiji se uzori ili ekvivalenti mogu utvrditi samo sofisticiranom jezičnom analizom na glasovnoj razini. U ovome se slučaju može govoriti o prikrivenoj ili opskurnoj pučkoj etimologiji, jer niti je semantičko naslanjanje sasvim vidljivo, niti se glasovno naslanjanje u odnosu na izvorne ekvivalente daje jednostavno utvrditi.

jasnu predodžbu o njezinu prvobitnom značenju i obliku) od bilingvalnog govornika.

šupjot 'vrsta tjestenine' < *šubjot* + *šupalj* (EPCA I: 59). Grad Korčula poznaje *šubjot* < ven. *subioto* < ven. *subiar* 'puhati', tal. *soffiare*, dok je u unutrašnjosti zabilježena varijanta *šupjot*, koja se očito naslanja na glasovnu sličnost, ali i na semantičku motiviranost jer ta vrsta tjestenine ima rupu u sredini (EPCA I: 59).

barbaluīda 'lippa citridora' < ven. *erbaluigia* + *barba* (EPCA I: 59). U gradu Korčuli poznata je ta riječ, a budući da se radilo o dvojezičnom prostoru, teško je zaključiti da govornici nisu poznavali značenje riječi *erba*. U takvom slučaju ovo ne bi bio paretimološki pomak. No, na određenim mjestima na obali poznate su varijante *arbaluviđ* (Sutivan) te ako je ona neka srednja varijanta kako je naziva Vinja, onda semantička providnost *arba* i nije tako jasna pa bi stoga naslanjanje *barba* na *arba* mogli smatrati paretimologijom. Skok (59) navodi slične oblike **barbaroža** 'pelargonium radula', 'melissa officinalis' < *erbarosa* + *barba* (Krk, Božava, Šulek).

ribon 'arbun, *Pagellus enythrynus*' < *arbun* + *riba* (JE II: 226-227). *Arbun* < mlet. *arburo*, *alboro* (no ne može se isključiti i dalmatsko posredstvo) je općedalmatinski naziv te Vinja navodi oblik *ribon* kao moguću paretimologiju jer je oblik prisutan oko tršćanske lagune tršč. *ribon*, *rebun*, pa zatim u Istri (Peroj, Medulin te Cres), ali i na puno udaljenijem Lastovu.

glavor 'zmijoliki gušter *Pseudopus apodus*' < *blavor* + *glava* (Skok: 566-567). Oblik je zabilježen u Boki Kotorskoj. Etimološka providnost blavora upitna je govornicima jer je ona svakako ilirskog podrijetla. Naslanjanje na glavu nije problematično jer i u JZ Istri ima *glavosac*, *kravosac*, u Dalmaciji još i *blabor*, *blavor*, *babor* (KZO), dok u Splitu nalazimo i oblik *manjur*, a Trogiru *majur* vjerojatno prema naslanjanju *blavora* na *manjar*.

gujoć 'riba glavoć, *Gobiidae*' < *guj* + *glavoć* (Skok: 130), (JE I: 192). Oblik *guj* < lat. *gubius* prisutan je diljem naše obale i u raznim varijantama. Ovaj paretimološki oblik *gujoć* zabilježen u Dobroti nastao je naslanjanjem oblika *guj* (semantički netransparentan govornicima) s poznatom varijantom *glavoć*. Zanimljivo je da se ta riba još i naziva *govno* ili *gomnar*, koji je moguće nastao križanjem mlet. *go'* (Boe: 340) + semantičkom asocijacijom za nevrijednu ribu koja se nalazi u *šporkom* moru, dakle *govno*.

konmorač 'koromač, *Foeniculum vulgare*' < *komorač* + *kod(n)-mora* (oblik za koji Skok nije siguran je li se igdje više govori) (Skok: 132). Komorač najvjerojatnije dolazi od grč. *marathon*, a prefiks *ko-* križanjem prema analogiji s grčkim istoznačnim modelima.

mali grič 'smilje, *Helichrysum angustifolium*' < *malgriš* + *mali grič* 'brdo, gora' (Skok: 362). Ovaj paretimološka sintagma poznata u Bribiru i uzduž hrvatskog primorja nastala je naslanjanjem oblika *malgriš* < lat. *magreis* na neku poznatu isto-zvučnu riječ *grič*, iako semantički zapravo potpuno nepovezanu. Vinja navodi i leksem **maligriž** < *magris* + *mali* (Vinja II: 163).

naprsnica 'zmija poskok, *vipera ammodytes*' < *naprtka* 'ista zmija' + *prсити се* (Skok: 502-503). Oblik prisutan u južnoj Dalmaciji prema Skoku nastalo je pučkom etimologijom od već poznate (istočne) riječi za tu zmiju *naprtka* < lat. *vipera* (koja je osnovu paretimološki dovela u vezu s riječi *prtiti*), da bi se isti taj oblik opet paretimološki naslonio na *prсити се* jer se u narodu govori da se poskok podiže i prsa prilikom napada.

bodul 'štap za plašenje riba' < *bobul* (<ven. *bubolo*) + *bodul* (JE I: 58). Ovakva varijanta zabilježena na Premudi moguće da nema semantičku i etimološku providnost osnovnog oblika *bobul* pa je stoga bilo moguće nasloniti ga na najbližu glasovnu varijantu *bodul*. No kako ni etimološka pitanja oko *bodula* nisu u potpunosti razriješena od strane lingvista, nije jasno kako je *bodul* puku bio semantički providniji od *bobula* ili je taj oblik preuzet jednostavno jer je frekventniji u uporabi.

fregaterum 'okupljanje svijeta, zborovanje' < *ferakaterun* (< njem. *vergatten* 'zbor' + *fregat* (JE I: 150). Oblik je zabilježen u Splitu u kojem je vidljivo samo glasovno naslanjanje, dok semantičke motivacije nikako nisu dovoljne za preuzeti oblik od *fregare*.

kulaf 'veliki val ubačen u brod' < dalm. od gr. *kolpos* 'pučina, otvoreno more' + *kolpo* 'udarac' < ven. *kolpo* (JE II: 112). Oblik zabilježen u Komiži jasno pokazuje kako prvobitna dalmatska osnovica zapravo nije etimološki providna, ali semantička i glasovna sličnost s *kolpo* venecijanske etimologije nije dovela do promjene forme, već samo pomaka značenja.

muškardin 'kicoš, gospodičić' < ven. *moscardin* 'giovine vago a far l'amore' + *muško* (JE II: 207). Venecijanski oblik nastao je iz ven. *muschio* 'materia odorifera' (Boe: 428). Ovaj vrlo raširen oblik zabilježen je u Istri, Srakanima i Vinjercu. Vinja navodi da zajedno s nekim drugim ishodima kao *muškadin*, *muškac*, *muškarol* kod nas pojačava značenje 'kicoš' paretimološkim naslanjanjem na 'muško'. Teško je zapravo jasno razlučiti je li govornicima etimološki providna osnovica *muschio*.

grande 'roštilj, gradele' < *gradele* + *grande*. Oblik potvrđen za lokalitet Kali (KZO). Upravo zato jer postoji vrlo rašireni oblik *gradele* na cijeloj jadranskoj obali, problematično je zaključiti je li ovaj ishod puku križanje, epenteza *n* ili pak pučka etimologija. Vrlo je moguće da je govornike netransparentna etimologija *grade-*

le dovela do glasovnog naslanjanja na *grande*.

mićun, mićon 'inćun, minćun, Engraulis encrasicolus' < opće dalmatinski *inćun* + *mići* 'malen' (JE II: 15-16), (Skok: 41). Bez obzira na to radi li se o dalmatskom ostatku (< tal. dij. *ancina* < grč. *aphýēili*) ili o mletačkoj posuđenici mlet. *inchiò* – "pesciolino di mare da noi detto *sardòn*, quando è fresco, e che ci perviene salato in barili come le sardelle della Dalmazia" (Boe: 335), ovakvi oblici prisutni u Ražancu, Novigradu, Novalji i zapravo u raznim varijantama duž cijele naše obale mogu biti paretimološki naslonjeni na *mići* jedino u sjevernom priobalju jer *mići* u južnim čakavskim govorima nije poznat. Ako je tako, ovdje svakako imamo i semantičku podudarnost jer se radi o sitnoj ribi.

kantriga 'stolica, sjedalica' < dalm. ostatak od lat. *cathedra* + mlet. *carega* (Skok II: 63-64). Hibrid često prisutan na našoj obali zajedno s varijantom *katrida* možemo svrstati u paretimološke oblike jer se, iako dijele zajedničku *etimologiju remotu* s mlet. oblikom *carega*, odvojeno razvio te se onaj oblik koji se činio manje transparentan, dakle dalmatski, glasovno naslonio na onaj u češćoj uporabi, zapravo mletački.

zvirićiti 'krišom gledati' < tršč. *sbirciar* + *viriti* (JE III: 323). Osim što se u ovom obliku vidi jasna prevedenica, njezino križanje i naslanjanje na osnovu riječ *sbirciar* je neupitno. Moguća nedoumica paretimologije može se naći u transparentnosti etimologije govornicima Pitve i Brusja koji su izveli ovakav oblik. Ako govornici nisu mogli naći etimološku poveznicu početne *sbriciar*, ovakav je primjer zapravo onda pučka etimologija.

3.3.2. Upitne paretimologije

Upitnim paretimologijama možemo smatrati ona naslanjanja ili križanja koja se pojavljuju u bilingvalnim sredinama te su značenja riječi govornicima često vrlo providna pa se one posljedično ne bi trebale smatrati tradicionalnim paretimologijama.

fidanca 'guardia di finanaza' i 'riba fratar' *finanza* + *fede* (Skok: 509). U oba značenja termin se bilježi na Božavi. Za prvo značenje moglo bi se reći da se *financa* naslonilo na *fede*, dok kod drugog značenja možemo pretpostaviti da se *fede* (< prema semantičkoj motivaciji, kao i *fratar*) naslonilo na oblik *fin(d)anca*. Iz oba oblika jasno je da postoji providnost etimologije pa se prema tradicionalnoj klasifikaciji ovo ne bi trebalo smjestiti unutar pučke etimologije već pukog križanja.

laganela 'valjak za tijesto' (Sali). Ako je ovo paretimološki oblik, onda bi osnovica bila *lazanjar* 'valjak za tijesto' (hibridna izvedenica < ven. *lasagna* 'vrsta

tjestenine') koji se naslonio na riječ *lagana* (iako nikakve semantičke motivacije za to nema). No prema Vinji (JE II: 124), ovaj oblik i ne mora imati paretimološke ishode jer u južnim talijanskim dijalektima imamo *layanela* 'pasta fettucine'. Preuzeti oblik možda je i tako zadržan jer je imao glasovne potvrde u govoru. No neupitno je da je glasovna homofonija s riječju *lagana* sigurno imala i neke semantičke osnove da se riječ zadrži u uporabi.

jangulja 'jegulja' < *anguila* + *jegulja* (JE I: 33), (Skok: 770). Etimološka neprovidnost *anguile* moguće dovodi do križanja s oblikom *jegulja*, zabilježenog na Ugljanu, Božavi i Splitu, pa bi tada ovakav ishod bio rezultat pučke etimologije. No mogući je ishod jednostavno epentetsko *j*, koje je prisutno na cijeloj našoj obali u drugim primjerima. Je li to paretimologija, puko križanje ili rezultat epentetskog *j* nije baš moguće utvrditi.

zvonjarin 'budilica' < *zveljarin* + *zvoniti* (JE III: 232). Glasovna sličnost *zvelja* i *zvoni* mogla bi nas navesti da se radi o paretimološkom ishodu. No, Vinja navodi da je ovaj mogući kalk zapravo puko križanje jer se govori o dvojezičnom lokalitetu (Kukljica) te je značenje *zvelja* vjerojatno svima providno. No, ishod *zjeverin* koji nalazimo u Blatu moguće ukazuje i na pučku etimologiju *zveljarin* + *zijeovati*.

jastrog 'jastog' < *jastog* + *rarog* (Skok: 760). Ovakav oblik zabilježen je u Božavi, na Rabu i na Ugljanu. Iako je jasno vidljivo da je svakako došlo do križanja, moguće je da je etimološka providnost *jastoga* isto nepoznata, a tada bi se moglo govoriti i o paretimološkom obliku.

nerinerac 'gnjurac, *Phalacrocorax carbo*' (Vinja EPCA I: 71). Za ovaj hibridni oblik zabilježen u Sutivanu Vinja navodi da je teško razjasniti što mu je osnovica, tal. *nero* ili lokalno *noriti* 'roniti'. Moguće je da je ovaj ishod puko križanje, no nemoguće je ne zaobići glasovnu sličnost ove dvije riječi. Stoga je moguće naslanjanje na drugu riječ (koja god ona bila) zapravo vjerojatno prouzročena glasovnom sličnošću s prvom. No, s druge strane, skoro je nemoguće da je ijedna od ove dvije riječi etimološki netransparentna bilo kojem govorniku naše obale.

Batalaža 'toponim' < *batula* 'vrsta morske trave' (< lat. *batis* 'morska trava') + *laž(in)a* 'trava na dnu mora, obično u uvalama' u Poviju' (EPCA I: 74-75). Svakako je ovo pleonastičko križanje dvaju sinonimnih apelativa *batala* i *laž(in)a*, no isto je tako vidljivo da je etimologija obje riječi prilično netransparentna pa je zapravo naslanjanje na značenje te njihovo križanje mogući refleks i paretimologije.

štramengo 'pretjerano, neobično' < ven. *remengo*¹⁴ 'dovraga' (< *aremengo*?) + ven. *stra* '-ekstra' (JE: 237). Izolirani oblik prisutan je u Brusju. Križanje, ali donekle i glasovno naslanjanje, može se osjetiti u ovom hibridu.

kornjača 'vrana, Corvus corone' < ven. *cornacia* < lat. *cornacula* + *kornjača* (JE: 100). Oblik je zabilježen u Marušićima u Istri. Upitnost ovog oblika kao paretimološkog ishoda jest u tome što nam nije jasno je li govornicima ven. oblik *cornacia* etimološki providan ili nije, ali svakako kasnije naslanjanje na glasovnu sličnost s *kornjačom* potpuno je neupitno.

balancana < arap. *bādingān* + *melancana* (Skok I: 99). Ovaj hibrid naše obale nastao je križanjem, no etimološka providnost *bādingāna* svakako je upitna dok glasovnog naslanjanja gotovo i nema.

brukvela 'brtvela, šarka, okov za vrata i prozore u koje se umeće čavao' < *brtvela* 'okov za vrata i prozore' + *brukva* 'čavao' (JE I: 68). Oblik je prisutan u Salima i izoliran je na obali. Postoji semantička motivacija da se *brtvela* nasloni na *brukvu* jer se u taj dio na prozoru umeće čavao, no ovdje vidimo i glasovnu sličnost *brukva* i *brtva*. Paretimologija je upitna jer je providnost značenja *brtve* skoro pa sigurna, stoga je vrlo moguća jednostavna i namjerna konstrukcija leksičkom analogijom.

mustafe(i) 'brkovi', 'zalisci' < *mustaće* (< mlet. *mustachio* (Boe: 435)) + *bafe* (JE II: 206). Ovakvo križanje prisutno je u dijelovima Istre, u Orbanićima, na Žminjštini i Pazinštini (IR). U svakom slučaju, početni oblik *mustaće* nije više transparentan u svojoj etimologiji, stoga je ovo isto moguća paretimološka izvedenica, iako se govori o dvojezičnim punktovima.

svetolina 'trava Santolina chamaecyparissus' < *svet* + (*santo*)*lina* (< tal. dial. *santonina* < galskog plemena Santos otkuda se nabavljala ta trava) (EPCA I: 68). To je svakako potpuni kalk, iako se bazira na krivoj etimologiji 'svet', stoga je paretimološki upitan jer je možda već u talijanskoj varijanti na našu obalu došao u obliku *santolina*.

zviždot 'zvižduk' < *fišćot* + *zviždati* (Vinja III: 232). Zapravo paretimološki upitan oblik jer bez obzira na prevedenicu, imamo naslanjanje kako na isto značenje tako i na vrlo sličan glasovni oblik, dok je etimologija osnovnog oblika govornicima u Salima i Trogiru, gdje je zabilježen ovaj oblik, vjerojatno bila jasna.

¹⁴ U istromlet. *remengo* 'neimaština', 'nesreća', 'propast', 'lutajući', 'dovraga'.

4. Čimbenici pojava jezičnih promjena

U analizi bilo kakve jezične promjene moraju se uzeti u obzir različite varijable. Prva je varijabla dijakronija. Uvijek je potrebno utvrditi prethodno jezično stanje iz kojeg se proučavani govor/jezik/leksem/fonem/morfem razvio, odnosno ustvrditi povijesnu komponentu. Druga je varijabla pronalaženje onih unutarjezičnih (strukturnih/formalnih) i socijalnih (izvanjezičnih) uvjeta ili podloga koje su dozvolile, odnosno selektirale, nekad uzrokovale ili potvrdile upravo te promjene (Labov 2001). Treća varijabla je psihološke prirode i odnosi se na sve one individualne čimbenike koji su doveli jednog govornika da preuzme određenu varijablu, odnosno promjenu. Tako će primjerice prestiž nekog jezika modela ili poistovjećivanje s nekim identitetom pripadati ovoj varijabli. Četvrta varijabla je ujedno i ona najpreciznija. Potrebno je pronaći razloge koji su doveli da bi upravo sada i ovdje došlo do određene promjene. Generalizirajući, možemo spomenuti kreativnost (svjesna, namjerna) u jeziku, odnosno u komunikaciji (Croft 2000), no većina teoretičara razlog određenih promjena pronalazi u takozvanim pogreškama.

U svakom jeziku postoje sile/čimbenici koji dovode do konvergencije ili divergencije s modelom. Da bi razumjeli primjere određenih varijanti koje nemaju sistematičan ishod i nisu strukturalno objašnjivi, pokušat ćemo pronaći sile koje imaju tendenciju k normi ili pak one koje se odbijaju od norme.

4.1. Tendencija k divergenciji od modela

4.1.1. Usvajanje govora kod djeteta

Od najranije dobi svjedoci smo pojava u jeziku kod djece koji zapravo jako slične sile koje kasnije vidimo i u govornicima odrasle dobi, a zapravo dovode do promjena u jeziku. Samim modelom autokorekcije (*cue reliability*) (MacWhinney, Bates 1989), a zatim i tijekom školovanja te utjecajem medija, kod djece se takve promjene često ispravljaju te dobivaju standardne 'korektne' oblike (*barelina* 'balerina', *Zabreg* 'Zagreb', *rolete* 'role', *mutela* 'Nutela', *Jastor* 'Astor', *mudala* 'budala', *dnevnik* 'dnevni boravak').¹⁵ Ono što zapravo dovodi dijete da govori *plakaj*, *obrisaj*, *nazovio sam*¹⁶ je psihološka strategija analogije¹⁷ prema modelu najčešćeg glagol-

¹⁵ U prošlosti smo bili svjedoci pokušaja objašnjavanja jezičnih promjena pomoću *child based theory* koja prema većini teoretičara ne može biti zaslužna za promjene u jeziku od dječje dobi k odrasloj, upravo zato što se te divergencije s vremenom ispravljaju (Croft 2000: 44), (Hock 1992: 229).

¹⁶ Primjeri uzeti iz recentnog istraživanja (Županović Filipin 2015).

skog modela (*cue availability*). No ono što dovodi dijete da *plakaj* pretvori u *plači* je zapravo model na koji se oslanja kad sluša pravilan izgovor tog nastavka u riječi. No fonetičke promjene kod pojave novih riječi u leksiku (dakle neologizama ili posuđenica) u odraslih zapravo se ne razlikuju od onih kod djece gdje se pretežno nova riječ artikulira ili točno ili prema zvučnosti, ili prema nekoj semantičkoj sličnosti, ili jednostavno prema lakšem izgovoru. Pa tako *pilates* postaje > *pelates* (prema *pelati*), *monstrum* > *stroum*, *bojfriend* > *bonfred*.

4.1.2. Ruralna vs. urbana područja, mlađe vs. starije generacije, razine pismenosti

Ove su varijable čimbenika zapravo dvojake. Gledajući s dijakronijskog stajališta, jasno je da je povijesno nepismenost bila prisutna kako u urbanim sredinama tako i u ruralnim sredinama te kako u starije tako i u mlađe generacije. Zapravo, nepismenost se automatski povezuje s nepoznavanjem hrvatskog standardnog jezika te tendenciji da se divergira od modela, stoga je ona bila itekako prisutna u prethodnim stoljećima. Možemo reći da se time stvaraju labavije sile k formaliziranju bilo kojeg neologizma ili posuđenice, ali isto tako i neke već postojeće riječi. S time je logično i zaključiti da su varijacije od modela bile češće i jače. Jedan od fenomena takvih sredina je i sama hiperkorekcija, gdje se u pokušaju za konvergencijom sa standardnim jezikom zapravo divergira od samog standarda (upotreba nedovoljno poznatih neologizama, posuđenica, ali i samih gramatičkih ispravaka).

Već je dovoljno da vidimo etimologije Petra Skoka ili Vinjine primjere pa da zaključimo koliko su česte i raznolike jezične varijacije i pučke etimologije. Oni su najčešći primjeri starijih govornika i ruralnih područja u odnosu na standardni jezik i mlađu generaciju. Ono što nam nedostaje jest jedan korpus mlađih generacija koje bi nam pokazale varijetet govora u vertikalnom smislu.

Sinkronijski gledajući, možemo zaključiti da je današnje stanovništvo svakako pismenije, no postoji ipak neka vrsta jačeg i manjeg varijabiliteta i jezičnih promjena u odnosu na ruralne i urbane sredine, ali isto tako u odnosu na stariju i mlađu generaciju. Pa možemo i pretpostaviti da kod mlađe i urbanije generacije češće nailazimo na konvergenciju sa standardnim modelom kod novih riječi ili posuđenica.¹⁸

¹⁷ I sam de Saussure govori o pučkoj etimologiji i njezinoj motivaciji kao dijela općejezičnog fenomena analogije. No za razliku od analogije (općih, većinskih oblika), navodi da zapravo pučka etimologija sakati riječi (Talanga 2002: 197-198).

¹⁸ Možemo samo spomenuti kao zanimljivost neke od varijacija koje se samo sporadično mogu čuti kod starijih generacija: *manifestacija* umjesto *menstruacija*, *glomoid* umjesto *mongoloid*, *prenema-*

4.1.3. Igra i kreativnost u izrazu

Kada Weinreich (1953) govori o jezicima u kontaktu, on zapravo navodi na činjenicu da je svaka promjena u jeziku zapravo inherentno povezana s utjecajem jednog jezika na drugi. Naravno, kod posuđivanja neke strane riječi pučka etimologija (dakle motivacija divergiranja od modela u fonetici prema zvučnoj sličnosti ili pak semantičkoj sličnosti s nekim već postojećim leksemom – *buldožer* > *buldožder*) zaista i nije na prvom mjestu, već se posuđenica može mijenjati iz čiste potrebe za lakšim izgovorom kao na primjer *fen* > *fem*, koji je jednostavniji zbog mjesta tvorbe prema *f* modelu (a zapravo nema poveznice sa standardnom adaptacijom). No, izgleda da promjene kao metateze (*lolipop* > *rolipop*, *pirula* < *pilula*) ili određena križanja riječi (*jastrog*, *zvonjarin*) u samoj inovaciji nemaju zapravo neke druge motivacije osim kreativnosti, odnosno jezične igre. No tek bi neka pragmalingvistička analiza ili pak metajezični opis mogao dati objašnjenje je li izvedenica *stroum* < *monstrum* zapravo igra ili jednostavna glasovna pogreška.

4.1.4. Jezici u kontaktu, posuđenice i neologizmi

Ovo je područje jedno od najplodnijih polja za motivaciju jezičnih promjena kako preko pučkih etimologija tako i preko čestih adaptacija na semantičkoj i formalnoj (fonološkoj i morfološkoj) razini prilikom ulaska strane riječi u neki već strukturirani idiom. Naši analizirani primjeri upravo to i pokazuju.

Što se tiče pučke etimologije, možemo odijeliti dvije razine utjecaja na promjenu riječi: a) semantičko naslanjanje (Talanga u zaključku razlikuje tri razine) b) formalno (fonetičko ili glasovno) naslanjanje sličnošću (jednako tako na tri razine). No, ove dvije razine često nije moguće odijeliti. Pa ako *lumpovati* ima semantičke sličnosti s *bančiti* i s *propalicama*, ima isto tako semantičke sličnosti s *lupati* (jer ljudi koji piju često su i glasni). *Zeperl-Polka* je natuknica koju Talanga (2002: 202) objašnjava kao formalno motiviranu, dakle fonetički sličnu motiviranu promjenu, nastalu od skladatelja Zeplera, koja fonetički može ići usporedno s *cipel-polka*, odnosno *cepel-polka* (pomodni izrazi govornog jezika koji se više ne koriste). No jasno je da tu nije prisutna samo fonetička motiviranost, već cipela vrlo jasno asocira na ples odnosno na korak.¹⁹ Isto tako kod posuđenice *prsluk* iz mogućih varijanti < njem. *Brustfleck* ili pak preko posrednika mađ. *Pruslik* jasna je fonetič-

gati u konstrukciji *previše truditi*. Zahvaljujem svojim kolegama na iznimno vrijednim primjerima iz svoje obližnje okoline.

¹⁹ Ovdje se, kao i u mnogo drugih primjera vraćamo na pitanje: Je li semantička podudarnost pridonijela stvaranju tog oblika ili ga je jednostavno učinila vitalnijim širim korisnicima?

ka motivacija promjene, no autor Talanga (2002: 207)²⁰ govori o mogućoj semantičkoj podudarnosti koja bi zapravo značenje prsa samo pojačala i održala taj leksem u promijenjenom obliku. U našem korpusu ovakvih primjera ima neizmjereno mnogo i njihove razine od glasovne sličnosti do semantičke motivacije termina na koji se naslanja za iste nisu proporcionalne. Tako možemo pratiti skalu glasovnog naslanjanja u kojima možemo vidjeti i visoku semantičku motivaciju kao (*ribon, kulaf, šupjot, minćun, muškardin*) s jedne strane, preko neke srednje vrijednosti semantičke motivacije kao (*gujoć, glavor*), dok s druge strane imamo nisku semantičku motivaciju kao (*grandele, barbaluiđa, malignič, bodul*).

4.1.4. Unutarjezični čimbenici

Kao što smo i prije naveli, motivacije jezičnih promjena sve se manje mogu kategorizirati kao čisto unutarjezične ili izvanjezične jer je vrlo vjerojatno preklapanje i križanje i jednih i drugih. Kad govorimo o unutarjezičnim čimbenicima, onda bi se oni zapravo sveli na morfološke, fonološke i semantičke promjene kojima ne možemo naći uzrok u izvanjezičnim čimbenicima, iako se često ovi čimbenici mogu protezati usporedno sa svim fenomenima, čimbenicima i poljima koji su gore navedeni, a izvanjezične su prirode.

Pojednostavljivanje izgovora jedno je od osnovnih čimbenika u ovoj skupini i svakodnevno se susrećemo s njime u razgovornom jeziku (*predsjednik > precjednik, hrvatska > hrvacka, gdje > di, kao > ko*). Ovaj čimbenik može biti i usko povezan sa sljedećim, odnosno s tendencijom fonetičkih promjena prema obilježjima konteksta u kojima se nalaze. Tu spadaju česte sonorizacije, metateze, asimilacije i disimilacije izuzetno prisutne u dijalektalnim i lokalnim idiomima.

Kao i kod većine prethodnih poglavlja, i unutarjezične promjene mogu zapravo biti tendencija k divergiranju, ali i konvergiranju k modelu. I zapravo transmorfemizacija ili transmorfemizacija pri posudbi stranog termina u jeziku primatelju zapravo jesu tendencije ka konvergenciji sa strukturom i modelima jezika primatelja. No jednako tako, kao što smo i u prethodnim poglavljima prikazali, postoji strukturalna divergencija od modela koja je zapravo prikaz pravilnosti nepravilnoga u govoru, dakle neke mikroanalogije (npr. ven. *ventola* koja dobiva prefiks zd. *žventola*, st. *delegirao > zd. delegira*, uvijek prema ostalim mikromodelima). U dvojezičnim sredinama takve su pojave skoro pravilo, a ne iznimka jer jezici u kontaktu često na oba idioma dvojezičnog govornika ostavljaju interferencije u govoru.

²⁰ Ili bi zapravo to bio rezultat pseudogenetske srodnosti.

U ovu skupinu mogu spadati i naše paretimologije, riječi koje svakako ne zvuče kao vlastite u umu govornika te se kako glasovno tako i semantički približavaju i naslanjaju na već postojeće modele u jeziku.

4.2. Tendencija ka konvergenciji s modelom

Ako krenemo od prvih koraka, konvergencija u usvajanju dječjeg govora konstantno je prisutna od prvog fonema koje dijete pokušava izgovoriti (imitirajući, a kasnije i analogijom), stoga se tijekom godina većina nepravilnosti u govoru zapravo ispravlja. Konvergencija je prisutna već u ranom školovanju i upotrebi medija, iako se divergencije kasnije osjećaju na društvenoj skali, pripadajući određenoj jezičnoj subkulturi ili zajednici, što se automatski povezuje s kreativnošću u govoru. U dvojezičnim zajednicama, kao što smo već spomenuli, moguće je susresti veće divergencije od modela, iako same posuđenice najčešće konvergiraju sa strukturom jezika primatelja. Što se tiče urbanih i ruralnih sredina, one su zapravo povezane sa stupnjem obrazovanja i pismenosti. Dakle, možemo pretpostaviti da što je viši stupanj obrazovanja, konvergencija s modelom je čvršća, neovisno o socijalnoj stratifikaciji. Upravo je standardni jezik 'zaslužan' za čvrste nepropusne membrane koje svakodnevno pokušavaju probiti različite divergencije i inovacije kako u ruralnim tako i u urbanim sredinama. Što se tiče paretimologija, možemo se složiti s Rüdigerom Schmittom da što je obrazovaniji govornik, time je proporcionalno manje pučke etimologije, ali isto tako i s Talangom (cit. 2002: 2012, 213) „Pučkom etimologijom mnoga riječ dobije onu potrebnu providnost ili leksičku motiviranost koja je često neprihvatljiva i stvara komunikativne smetnje, ali je ponekad i prihvatljiva“. Nažalost, ona se nerado tolerira, ali i progoni, iako, osobito u međujezičnim posudbama, uporno nudi svoje usluge. Sjajnu budućnost dakle nema, ali joj ne prijeti opasnost od izumiranja ni među obrazovanima, a još manje među neobrazovanima.

5. Dakle u zaključku

Već od same definicije pučke etimologije naišli smo na određene probleme: treba li uzeti svijest o poznavanju ili nepoznavanju značenja kao element koji će odvojiti pučku etimologiju od nekih drugih fenomena i sila u jeziku (križanja, naslanjanja, igre riječi i kalkiranja)? Često smo svjedoci da se u jednom leksemu može vidjeti niz jezičnih promjena koje su se dogodile kako na razini forme tako i na razini značenja. Sve te promjene nemaju uvijek neko transparentno objašnjenje ili motivaci-

ju,²¹ pa tako i u samom semantičkom polju postoje još mnoga nerazjašnjenja pitanja koja se pojavljuju na granici između kalka i posuđenice ili na primjer kako i zašto je došlo do velikog pomaka značenja jedne riječi kao *ofrit* 'offrire, ponuditi' u 'odbrusiti'. Ostaju nam pokušaji nagađanja da *offrire* ima ipak neke podudarnosti s *offendere* 'uvrijediti', jer se može nekoga uvrijediti odbrusivši mu. I je li ovdje onda isto prisutna pučka etimologija, iako forma riječi ostaje ista, a samo se značenje potpuno mijenja?

Ovako široki spektar varijabli koje mogu dovesti do jezičnih promjena (uz sve ostale koje smo već naveli), kao već navedene riječi afektivnog karaktera, ili stilski obilježen govor, kao humor (*Kolinda* > *Čokolinda*), ili pak puka jezična igra kao proces kreativnosti u govoru svakodnevno su prisutni u našem govoru, ali jasno je da standard najčešće utječe na odbacivanje i prihvaćanje takvih igara kao finalnog proizvoda (naravno prvo propagacijom modela u široj zajednici, a zatim i ulaskom u standard). Gledajući sinkroniju i dijakroniju, može se činiti da, zbog niza društveno-ekonomsko-geografskih varijabli (od obrazovanja, do slabije povezanosti u ruralnim područjima, jezično otočne izoliranosti i ostalih), pučkih etimologija ima mnogo više u povijesti dijalekata i lokalnih idioma nego što je to danas. No pojava novih kulturnih posuđenica i semantičkih polja (pogotovo u sferama ekonomije, politike, medija, slobodnog vremena, a pogotovo u zadnjih 25 godina) stvara pogodno tlo za izuzetno širok spektar modificiranja termina u govoru (a koji upravo zbog strogog nadzora ne dopušta njihove varijante za propagaciju u društvu). Stoga možemo zaključiti da je tendencija k jezičnim promjenama još uvijek jednako prisutna kako u sinkroniji tako i u dijakroniji, s time da je membrana standardnog jezika danas puno čvršća (kako u jeziku tako i u govoru).

Prema ranije rečenom možemo isto tako zaključiti kako stavljanjem govornika u poziciju nepoznavatelja nekog jezičnog elementa, značenja ili pak njegova naslanjanja oblika na neki drugi kao pogrešku automatski negiramo činjenicu da je jezik konstantna igra i da je zapravo vrlo vjerojatno da u nekim slučajevima naslanjanja, križanja i pučke etimologije jesu upravo pokazatelji ne samo poznavanja drugog jezika, govora, leksema već i njegove igre s glasovima, značenjima te već odavno poznate kreativnosti u govoru.

²¹ Vinja u svojim *Jadranskim Etimologijama* određene promjene formalne prirode često objašnjava afektivnim nabojem riječi, za koje navodi „kod razjašnjavanja stilistički nabijenih termina ne vrijede ni fonetski zakoni ni bilo kakva "pravilnost" razvoja forme izraza“ (JE II: 16).

Literatura

- Boerio, Giuseppe. 1998. reprint izdanja iz 1856. *Dizionario del dialetto veneziano*. Firenze: Giunti Editore.
- Cardona, Giorgio Raimondo. 1988. *Dizionario di linguistica*. Roma: Armando editore.
- Croft, William. 2000. *Explaining language change: an evolutionary approach*. Harlow, Essex: Longman.
- Filipović, Rudolf. 1986. *Teorija jezika u kontaktu. Uvod u lingvistiku jezičnih dodira*. Zagreb: JAZU, Školska knjiga.
- Filipi, Goran; Buršić Giudici, Barbara. 1998. *Istriotski lingvistički atlas / Atlante linguistico istrioto*. Pula: Znanstvena udruga Mediteran.
- Hickey, Raymond. 2012. Internally and externally motivated language change. U *The handbook of historical sociolinguistics*, Manuel Hernández-Compy, Juan; Camilo Conde-Silvestre, Juan (ur.), 401–421. Malden, MA: Wiley-Blackwell.
- Hock, Hans H. 1992. Causation in language change. U *Oxford international encyclopedia of linguistics*, Vol. 1, Bright, William (ur.), 228–231. London: Oxford University Press.
- Labov, William. 1994. *Principles of linguistic change: Internal factors*, Vol. 1. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Labov, William. (2001. *Principles of linguistic change: Social factors*, Vol. 2 (Language in Society). Oxford: Wiley-Blackwell.
- Lisac, Josip. 2008. Govori Dalmatinske zagore kao dio novoštokavskog ikavskog dijalekta. *Croatica et Slavica Iadertina* 4. 105–114.
- MacWhinney, Brian; Bates, Elizabeth. 1989. *The crosslinguistic study of sentence processing*. New York: Cambridge University Press.
- Marković, Irena. 2011. *Usporedba Pellisove istočno-jadranske građe za ALI sa suvremenim mletacizmima u zadarskom govoru*. Doktorska disertacija. Zadar: Odjel za talijanistiku Sveučilišta u Zadru.
- Marković, Irena. 2013. Jezični utjecaji i promjene u suvremenom govoru Zadra. *Croatica et Slavica Iadertina* 8(2) 313–335.
- Milroy, James; Milroy, Lesley. 1985. Linguistic change, social network and speaker innovation. *Journal of Linguistics* 21. 339–384.
- Skok, Petar. 1971–1974. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. I – IV. Zagreb: JAZU.
- Sočanac, Lelija. 2004. *Hrvatsko-talijanski jezični dodiri. S rječnicima talijanizama u standardnom hrvatskom jeziku i u dubrovačkoj dramskoj književnosti*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Spicijarić Paškvan, Nina. 2015. Nazivi za lubenicu, dinju i krastavac i njihove etimologije. *Jezikoslovlje* 16(2–3). 187–210.

- Talanga, Tomislav. 2002. Pučka etimologija među nekim njemačkim posuđenicama. *Jezi-
koslovlje* 3.(1–2). 193–216.
- Vinja, Vojimir. 1985. Etimološki prilozi čakavskoj aloglotiji I. *Čakavska rič* 13(1). 57–78.
- Vinja, Vojimir. 1986. Etimološki prilozi čakavskoj aloglotiji II. *Čakavska rič* 13(2). 3–14.
- Vinja, Vojimir. 1987. Etimološki prilozi čakavskoj aloglotiji III. *Čakavska rič* 15(1). 3–41.
- Vinja, Vojmir. 1998–2004. *Jadranske etimologije I–III. Jadranske dopune Skokovu eti-
mologijskom rječniku*. Zagreb: HAZU, Školska knjiga.
- Weinreich, Uriel. 1953. *Languages in contact. Findings and problems*. New York: Lingui-
stic Circle of New York.
- Županović Filipin, Nada. 2015. Usvajanje govora kod dvodijalektalnoga djeteta: jezični
razvoj, utjecaji i ishodi. *Jezičkoslovlje* 16(2–3). 275–305.

Internetske poveznice:

- Istarski rječnik: <http://www.istarski-rjecnik.com/>
Hrvatski jezični portal: <http://hjp.znanje.hr/>

Kratice:

- Boe: Boerio, Giuseppe. 1998., reprint izdanja iz 1856. *Dizionario del dialetto veneziano*.
Firenze: Giunti Editore.
- HJP: Hrvatski jezični portal: <http://hjp.znanje.hr/>
- ILA: Filipi, Goran; Buršić Giudici, Barbara. 1998. *Istriotski lingvistički atlas / Atlante lin-
guistico istrioto*. Pula: Znanstvena udruga Mediteran.
- IR: Istarski rječnik: <http://www.istarski-rjecnik.com/>
- JE: Vinja, Vojmir. 1998–2004). *Jadranske etimologije I–III. Jadranske dopune Skokovu
etimologijskom rječniku*. Zagreb: HAZU, Školska knjiga.
- KZO: Korpus Zadra i okolice (Bibinje, Privlaka, Kali, Zadar) – neobjavljen.
- Skok: Skok, Petar. 1971–1974. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. I – IV.
Zagreb: JAZU.

Adresa autora:

Sveučilište u Zadru
Odjel za talijanistiku
Obala kralja P. Krešimira IV 2
23000 Zadar
E-mail: imarkov@unizd.hr

**MOTIVATIONS OF LANGUAGE CHANGE:
VITALITY OF POPULAR ETYMOLOGY AND OTHER VARIATIONS
IN NON-STANDARD SPEECH**

This paper examines the phenomenon of popular etymology in relation to other factors that lead to language change. From a certain number of examples taken from different localities on Adriatic coast the majority are romance loanwords. Due to the fact that standard languages generally avoid regionalisms, we are looking into the differences in variation of language standard as opposed to dialectal vernaculars and what separates popular etymology from other variations in language. Finding motivation and factors that can lead to language change, we are trying to explain the very fine line that theoretically separates popular etymology from other related phenomenon like word crossing or hybrid derivatives. In order to clarify some vaguely defined concepts in relation to language change at different language levels, we have linked all concepts associated to the theory of languages in contact, as well as sociolinguistic and variational linguistics (using concepts of theory of language change) with the traditional and formal terms of diachronic linguistics. The variational sociolinguistics is usually present in the framework of urban speech or explaining sociolinguistic stratification and in the Croatian language often deals with the attitudes of speakers. Traditional etymological dictionaries cite a large number of variations, mostly in rural areas, and are directed to their formal and semantic features. While in language contact and language change theory we encounter mainly classified areas, as phonetics, morphology and semantics. In this work we connect methods and concepts linked to all three fields, since popular etymology should be a product of leaning on the word form, as well as on the meaning and on the other side it is present in already cristalized lexems as much as in neologisms and loanwords. Its formation is as important as any innovation in the field of linguistic change. Therefore, initially we explain the concept of popular etymology and other known language changes and variations, at all structural levels. Then we try to find a place of popular etymology in the dynamics of language change. Since the classification of popular etymology from our corpus is not entirely clear, coming often in touch and crossing with other language changes, through some factors and causes we have tried to explain its specific motivation (which can vary on the scale from involuntary errors on one side to voluntary language innovations).

Key words: popular etymology; linguistic change; motivation; non-standard language; Romance loanwords.